

GUNILLA BOLINDER, DOCENT KAROLINSKA INSTITUTET

Nanna Svartz spräckte det akademiska glastaket

1937 utsågs Nanna Svartz till professor vid Karolinska institutet och var den första kvinna som blev professor vid en statlig högskola i Sverige. Det var en seger med stort symbolvärde. Ett första stort steg för kvinnors möjlighet till en akademisk karriär hela vägen till toppen, skriver Gunilla Bolinder.

Professorn och läkaren Nanna Svartz, 1890–1986, var banbrytande då hon som första kvinna i Sverige erhöll en professur vid en svensk statlig högskola. Utnämningen till professor i medicin vid Karolinska institutet blev ett symboliskt första stort steg för kvinnors möjlighet till en akademisk karriär hela vägen till toppen. Innan dess fanns dels formella hinder i lagstiftningen, men också det informella "glastaket", som illustrerar att kvinnor mötte ett osynligt och svårpasserat hinder, då de försökte avancera uppåt i en mansdominerad hierarki. Nannas professorstitel medförde möjligheter att påverka mycket mer än det rent akademiska i hennes yrkesliv. Hon blev en respekterad och uppmärksam person och en förebild för många andra kvinnor.

Nanna Svartz var en skicklig kliniker, en flitig och innovativ forskare och hon lade stor vikt vid undervisningen av läkarstudenter och underläkare. Hon gjorde en rakryggad och djärv chefskarriär, hon blev en utmärkt administratör och fick bland annat, tack vare goda språkkunskaper, ett stort internationellt nätverk av forskare. Hon höll otaliga föredrag på kongresser världen över på engelska, tyska och franska.

Hon levde och verkade under en av de mest dynamiska perioderna på den medicinska diagnostikens och terapins område. Utvecklingen av antibiotika och vaccinationer ledde till bot mot sjukdomar som tuberkulos, difteri, smittkoppor och polio. Tillkomsten av psykofarmaka revolutionerade psykiatrin. Hjärtkirurgi, pacemaker, dialys, transplantationer, ledimplantat och andra tekniska innovationer gav ökad livslängd och förbättrad livskvalitet till miljontals människor.

Efter att ha börjat sina vetenskapliga studier på tarmbakterier kom Nanna sedan att ägna större delen av sin forskning åt "reumatoid artrit", det vill säga ledgångsreumatism, dess orsaker och behandling. Hon uppfann i samarbete med läkemedelsföretaget Pharmacia ett av de första verksamma läkemedlen mot denna sjukdom, Salazopyrin. Det blev en storsäljare ända fram till 1960-talet.

Nanna Svartz bakgrund, yrkesliv och vetenskapliga insatser har beskrivits i ett antal skrifter, även av henne själv i memoarboken "Steg för steg". Framgångsrika och ovanliga människor väcker nyfikenhet på deras personliga egenskaper och hur dessa personlig-

hetsdrag påverkat andra. Nästan alltid har framgången varit en följd av oerhört hårt och självuppoftande arbete, där vekhet och undfallenhet inte har någon plats. Ofta finns försakelser och umbäranden som inte görs synliga, men som ger personen mera mänskliga drag. Så – hur var hon, Nanna Svartz, den vetenskapliga pionjären?

Hennes barndom kom att få stor betydelse för hennes fortsatta levnad. Hon föddes i Västerås. Fadern var filosofie doktor i latin och lärare vid gossläroverket. Modern var utbildad vid handelsskola, men hade sin roll som hemmafru, det enda en gift kvinna förväntades vara.

Föräldrarna fick fem barn, men tre bröder dog som barn i tuberkulos eller reumatisk feber och en syster dog, även hon i tuberkulos vid 22 års ålder. Endast Nanna Svartz nådde vuxen ålder. Dessa känslomässiga förluster kom att prägla hennes liv och förhållande till sjukdom och död.

Flickor kunde inte ta studenten i Västerås och för den studiebegåvade dotterns skull gjorde fadern en stor uppoffring och sade upp sin tjänst i förtid och flyttade, trots dålig ekonomi, med familjen till Stockholm, där Nanna Svartz tog sin studentexamen 1910.

Hon började läsa medicin vid Karolinska institutet 1911, där studerade redan Nils Malmberg. En yngling hon känt sedan skolåren och som kom att bli hennes make. Nanna Svartz kom som ung underläkare till Serafimerlasarettet och blev invärtesmedicinare med betungande tjänstgöringar både på klinik och i laboratorium under professorerna Hans Christian Jacobaeus och Israel Holmgren.

1927 försvarade hon sin doktorsavhandling, om jodofila clostridiebakterier, som var skriven på franska. Under de tio kommande åren publicerade hon 62 artiklar angående mag-tarmsjukdomar och ledsjukdomar. Under denna period får hon 1929 en dotter, Gunvor. Graviditeten döljer hon med hjälp av vita rockar och en längre studieresa till Tyskland. Barnet föddes i hemmet. Mormor Anna kom att betyda mycket för dottern under hela uppväxten.

När Israel Holmgren avgick från sin professur 1935, så lockades Nanna Svartz, som då var vikarierande laborator, att söka tjänsten. Statlig tjänst hade tidigare krävt att man var "svensk man", men efterfrågan på tjänstemän inom post, telegrafi, skola och järnväg hade drivit fram ett riksdagsbeslut om kvinnors behörighet att få statliga tjänster från och med 1925.

Hennes ansökan om professuren väckte minst sagt rabalder. En kvinna ansågs inte lämplig för en sådan fullmaktstjänst, särskilt inte om hon var i klimakteriet. Hon skulle inte orka med arbetet, hon var inkompetent och många ansåg att det skulle bli den svenska invärtesmedicinens undergång med henne som chef. Medicinalstyrelsen ansåg att "det skulle medföra medicinska, hygieniska och sociala vådor, samt administrativa olägenheter" om gifta kvinnor fick statliga befattningar. Kvinnor ansågs inte ha samma personliga kvalifikationer som män och på områden, som inte "passade kvinnans natur", var hon underlägsen mannen.

Nåväl, när sakkunniga bedömt Nanna Svartzs meriter befanns hon trots allt vara den mest meriterade av de sökande. I en

»Tyvärr är fördomar seglivade och Nanna Svartz fick utstå många uttryck för ren mobbning i sin nyvunna roll som kvinna på en hög post.«

omröstning vid Karolinska institutets lärarkollegium fick hon 22 röster av de 27 röstande.

Hon utsågs till professor den 17 december 1937 och blev därmed den första kvinnliga professorn vid en statlig högskola i Sverige. Det var en seger med stort symbolvärde – nu kunde kvinnor också ha en akademisk karriär. Tyvärr är fördomar seglivade och Nanna Svartz fick utstå många uttryck för ren mobbning i sin nyvunna roll som kvinna på en hög post.

Som nybliven professor fick hon i uppdrag av Nobelkommittén att i skrift introducera nobelpristagaren i medicin 1939, Gerhard Domagk, som påvisat de antibakteriella effekterna hos prontosil, en så kallad sulfonamid. Nanna funderade på om det skulle vara gynnsamt med en kombination av sulfa och salicylpreparat, som också visat sig verksamt vid ledgångsreumatism. Hon utvecklade då i samarbete med Pharmacia en molekyl med namnet salicylazosulfapyridin, med handelsnamnet Salazopyrin. Den kom att bli läkemedelsföretagets första egna preparat och en storsäljare världen över i flera decennier, framför allt som behandling av tarmsjukdomen ulcerös colit.

Karolinska sjukhuset var 1939 under uppbyggnad och det beslöts att medicinavdelningen på Serafimerlasarettet skulle flytta till det nya sjukhuset. Nanna Svartz kom nu att slita hårt med planering av inredning och utrustning på det nya sjukhuset. Hon hade stort stöd av professorerna Einar Key och Gösta Forssell. Alla tre var roade av det innovativa arbetet och hade en enorm arbetskapacitet. Sjukhuset invigdes 1940, alltså för 76 år sedan.

En viktig milstolpe i hennes yrkesliv var tillkomsten av Gustav V:s forskningsinstitut. En stor nationell insamling gjordes i samband med att kung Gustav V fyllde 80 år 1938. Den inbringade i dagens penningvärde (2016) cirka 145 miljoner kronor. Nanna Svartz satt i fondens styrelse och fick i uppdrag att utarbeta en plan för fondens ändamål. En förhoppning var att få ett forskningsinstitut nära de kliniska verksamheterna där fokus skulle ligga på de invalidiserande folksjukdomarna, framför allt reumatism och polio.

På grund av det pågående världskriget försenades bygget, men tio år efter insamlingen kunde den nu åldrade kungen inviga forskningsinstitutet. Institutet väckte oro på Karolinska institutet, då man ansåg att en teoretisk professor borde vara dess ledare. Klinikerna ansåg att det skulle vara en kliniker. Det var dött lopp en längre tid, tills Nanna Svartz erbjöd sig att vara ställföreträdande föreståndare i väntan på beslut. Många forskargrupper fick goda möjligheter att starta sina kliniska forskningsprojekt på institutet. Nanna Svartz blev kvar på föreståndarposten i tio år och efter pensioneringen fortsatte hon att forska på "G-fem" tills hon var 93 år.

Genom sin gedigna språkbegåvning och framstående forskning fick Nanna Svartz ett för den tiden mycket omfattande internationellt kontaktnät och gjorde många resor. Finlands marskalk Gustaf Mannerheim blev hennes privatpatient, liksom många andra betydelsefulla personer, som "Madame Kollontaj", Sovjetunionens ambassadör i Sverige. Även kung Gustav V var hennes patient, fast han undrade vem "flickan med de kalla öronen" var när hon lyssnat på hans lungor med ett kallt stetoskop.

Hon mottog många medaljer och andra hedersbetygelser både nationellt och internationellt.

Nanna Svartz uppfyllde till fullo de egenskaper som hennes företrädare, Israel Holmgren ansåg att en professor måste besitta: Självständighet att använda sitt eget omdöme, mod att inte påverkas av andra och att finna sig i att vara en måltavla. ■

Fotnot: Artikeln är ett utdrag ur 2016 års minnesskrift "A tribute to the memory of Nana Svartz 1890-1986" som gavs ut i samband med IVA:s högtidssammankomst.

Nanna Svartz vid disputationen 1927...

... som ung student...

... vid mikroskopet...

FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG/TITANEN

... och på rond.